

Hoogbegaafdheid en probleemgedrag

In dit hoofdstuk bekijken we hoogbegaafdheid. Hoewel dit geen stoornis is, kan hoogbegaafdheid soms wel leiden tot problemen. We bekijken globaal de kenmerken van hoogbegaafdheid en gaan in op problemen die hoogbegaafde kinderen kunnen ondervinden op school. We bekijken waarom deze kinderen gedragsproblemen kunnen gaan vertonen en welke profielen van hoogbegaafdheid er zijn. Ook bekijken we waarom er verwarring ontstaat tussen hoogbegaafdheid en ADHD, ASS en ODD. We bekijken waarom er een verhoogde kans bestaat dat deze kinderen buiten de groep vallen. Ten slotte lees je welke aanpassingen probleemgedrag kunnen voorkomen.

13.1 KENMERKEN

Op elke school vind je ze: kinderen die hoogbegaafd zijn. Maar wat verstaat men eigenlijk onder hoogbegaafdheid? Over het algemeen het volgende: het kind heeft een hoog IQ (boven de 130), kan goed geconcentreerd lang met een taak bezig zijn en heeft voldoende doorzettingsvermogen. Verder kan het kind goed en op een originele manier problemen oplossen (creatief denkvermogen) en maakt het grote leerstappen. Een hoogbegaafd kind is bovendien erg leergierig. Vaak denken deze kinderen op een andere manier. Zij beschouwen problemen vaak top-down in plaats van bottom-up; dat wil zeggen dat zij vanuit het gehele probleem of vraagstuk proberen terug te redeneren in plaats van steeds met kleine denkstapjes naar de oplossing toe te werken. Dit vraagt een andere instructie van de leerkracht.

Hoewel over het algemeen het IQ van een kind als richtlijn wordt genomen, is dat wat te kort door de bocht. Een uitgebreide lijst met kenmerken kun je vinden op de website.

13.1.1 HOE VAAK KOMT HET VOOR (PREVALENTIE)?

Dit fenomeen komt bij ongeveer 2,5 procent van de bevolking voor.¹

13.2 WAT MERK JE IN DE KLAS?

Kinderen die hoogbegaafd zijn, lopen kans op problemen in hun schoolloopbaan.

In tegenstelling tot wat lang is gedacht, is een extreem hoge begaafdheid geen garantie voor schoolsucces. Integendeel. Deze kinderen hebben vaak geen andere kinderen in de klas waar zij zich aan kunnen spiegelen. Dit maakt het ontwikkelen van een reëel zelfbeeld lastig. Hierdoor zoeken ze vaak contact met (veel) oudere kinderen en/of volwassenen. Ze vinden geen aansluiting bij leeftijdgenoten, die voor hun gevoel minder ver zijn dan zijzelf. Het kan zijn dat ze vanwege het gebrek aan een gedeelde belangstelling contact met andere kinderen gaan mijden. Andersom kan uiteraard ook: andere kinderen sluiten deze kinderen buiten, omdat ze niet begrepen worden

Zonder te willen praten over wat er speelde, wilde Jessica (groep 1, IQ 134) niet meer naar school. Driftbuien 's ochtends en vervolgens 's middags uit school weer. De ouders trokken natuurlijk op school aan de bel, maar daar bleek dat ze de extreem goed ontwikkelde vaardigheden van Jessica nauwelijks zagen. Later bleek dat Jessica zich enorm had verheugd op leren lezen en schrijven. Op zich was dat lesaanbod er wel, maar ze was de enige jonge kleuter die iets anders wilde doen dan spelen. En ze wilde niet anders zijn dan de rest.

Het kan ook zo zijn dat leerkrachten of ouders de sociale vaardigheden van het kind verkeerd inschatten. Dit komt doordat de cognitieve vaardigheden veel beter zijn ontwikkeld dan de sociale vaardigheden. Een kind is dan op kennisgebied wel ver vooruit, maar niet altijd op het gebied van sociale vaardigheden. Dit zie je nog al eens bij kinderen die een klas hebben overgeslagen.

Een hoogbegaafd kind begrijpt en onthoudt moeilijke informatie erg makkelijk. Het leest veel en verzamelt ook in zijn vrije tijd veel informatie. Daardoor heeft het kind vaak een grote feitenkennis en een grote algemene ontwikkeling. Op methode-onafhankelijke toetsen scoort het vaak hoog. Het kind heeft een creatieve en levendige verbeelding en ontwikkelt en bedenkt thuis uit zichzelf allerlei activiteiten. Het heeft een brede belangstelling en vindt het leuk dingen te onderzoeken. Het kind heeft vaak een onstilbare honger naar kennis en wil weten hoe en waarom dingen zijn zoals ze zijn. De kennis waar het kind over beschikt, verwacht je niet bij de leeftijd van het kind. Klasgenoten begrijpen dan ook niet goed waar het kind mee bezig is.

Op een dag kwam Bram binnen. Ik wist dat hij in groep 6 zat en vandaag negen geworden was. 'Hoi meester, weet u hoe de oerknal is ontstaan?' Hij wist het wel: er volgde een lange verhandeling over het ontstaan van het heelal.

Hoewel in aanleg dus veel talent aanwezig is, komt het regelmatig voor dat deze kinderen het op school niet goed doen. Ze presteren dan redelijk tot zelfs slecht. Soms alleen onder het eigen niveau, maar soms zelfs onder het niveau van de andere kinderen in de klas. Soms zijn deze kinderen ontevreden over hun eigen prestaties, ze maken hun huiswerk niet en vermijden zelfs nieuwe leeractiviteiten uit angst te mislukken.

Ze hebben vaak een hekel aan routinematig werk, dat ze dan ook niet doen. Automatiseren van bijvoorbeeld de tafels lukt hen niet, omdat ze deze sommen liever elke keer op een creatieve manier proberen uit te rekenen. De meeste leerstof pikken ze snel op, waardoor ze dus niet leren leren. Als leren dan een keer echt nodig is, hebben ze geen idee hoe ze dat moeten aanpakken, waardoor ze falen op de taak. Voor jou als leerkracht lijkt dit alles op een gebrekkige werkhouding, waar je waarschijnlijk ook zodanig op reageert. Minderwaardigheidsgevoelens en wantrouwend, onverschillig of boos gedrag van het kind staan presteren dan nog meer in de weg.

Bram vond het onwaarschijnlijk dat de leerkracht hem (in zijn ogen) extreem makkelijke opgaven aanbood. 'Dit antwoord is te gemakkelijk, het is vast fout.' Hij transformeerde de opgaven vaak naar een ingewikkelder antwoord. Zoals deze som: 'Een voetbalveld is 10 x 5 meter groot. André loopt 5 rondjes. Hoeveel meter heeft hij afgelegd?' Bram kwam met het antwoord 'ongeveer 140 meter'. Als je rondjes over een veld loopt, loop je namelijk nooit precies over de lijnen, maar snij je als het ware een stukje af op elke hoek.

Dit is echter niet het antwoord dat wordt verwacht en het wordt als fout aangemerkt. Wanneer er niet wordt geanalyseerd hoe een kind als Bram aan dat foutieve antwoord komt, kan het al snel een rode streep door zijn antwoorden verwachten.

13.3 COMORBIDITEIT

13.3.1 ADHD OF HOOGBEGAafd?

Natuurlijk kan een kind hoogbegaafd zijn én $AD(H)D$ hebben, maar het kan ook zo zijn dat enkele kenmerken van hoogbegaafdheid onterecht voor $AD(H)D$ aangezien worden. Dit komt regelmatig voor. Schattingen zijn dat in circa 50 procent van de gevallen de diagnose $AD(H)D$ bij hoogbegaafden niet terecht is. Het is soms moeilijk te zien wat er aan de hand is. Een kind met $AD(H)D$ mist nogal eens de instructie door zijn onoplettendheid, maar kinderen die hoogbegaafd zijn missen de instructie doordat ze besluiten expres niet op te letten. Als leerkracht zie je alleen dat het kind niet oplet. De achterliggende oorzaak ken je niet zo snel.

Toch zijn er wel verschillen te zien. Een kind met $AD(H)D$ is meestal niet heel constant in zijn prestaties of efficiëntie. Hoogbegaafde kinderen zijn dit doorgaans wel, als ze maar worden uitgedaagd. Het is goed daarom de leeromgeving kritisch te bekijken. Vindt het kind genoeg uitdaging?

Een ander verschil tussen een kind met $AD(H)D$ en een hoogbegaafd kind, is de tijd die (niet) aan een opdracht wordt besteed. Een kind met $AD(H)D$ dat wordt afgeleid, vindt het lastig weer aan het werk te gaan, terwijl een hoogbegaafd kind dit gemakkelijk kan.

Een juiste diagnose is belangrijk, want anders krijgt een kind onterecht stimulerende medicijnen voor aandachtsproblemen. Het probleem is dat deze medicijnen bij alle kinderen de spanningsboog zouden vergroten.

13.3.2 ASS OF HOOGBEGAAFD?

Soms wordt bij hoogbegaafde kinderen gedacht dat er sprake is van ass. Waarschijnlijk ontstaat die gedachte doordat de omgeving niet goed begrijpt hoe deze kinderen denken en wat ze bezighoudt. Uiteraard kan een hoogbegaafd kind wel ass hebben, maar probeer te bekijken of er onverenigbare kenmerken zijn.

Als het kind wel inzicht heeft in de emoties van anderen en in veel gevallen wel spontaan medeleven kan tonen, is autisme niet waarschijnlijk. Datzelfde geldt als het kind goed om kan gaan met ongestructureerde situaties en plotselinge gebeurtenissen. Daar zijn kinderen met autisme minder goed in. Ook het taalgebruik kan een aanwijzing zijn die ass uitsluit. Als het kind zonder uitleg spreekwoorden en metaforen begrijpt en gebruikt, heeft het waarschijnlijk geen autisme. Waarmee overigens niet gezegd wordt dat deze voorbeelden een diagnoselijstje voor het ontdekken of ontkennen van autisme zijn.

Hoogbegaafde kinderen zijn vaak erg gevoelig voor de sociale ongelijkheid in de wereld. Tegelijkertijd kunnen ze niet altijd goed met die gevoelens omgaan. Deze gevoeligheid en het niet kunnen hanteren van die gevoelens kunnen soms leiden tot boosheid.

13.3.3 ODD OF HOOGBEGAAFD?

Sommige kinderen met hoogbegaafdheid vertonen gedrag dat lijkt op oDD. Ze zijn voortdurend opstandig en dwars. Ze gaan contant in discussie en gedragen zich dominant in de groep. Hierdoor hebben ze vaak ruzie met klasgenoten en conflicten met de leerkracht. Hoewel oDD uiteraard bij deze kinderen voor kan komen, is het ook hier goed om te kijken of er onverenigbare kenmerken zijn met oDD.

Als het dwarse gedrag alleen in de klas voorkomt en niet thuis of ergens anders, ligt oDD niet voor de hand. Als het ergeren van anderen eerder onbewust of uit onhandigheid gebeurt, is er geen sprake van oDD. Ook last hebben van de omgeving (licht en geluid) en een hoge gevoeligheid/betrokkenheid bij andere tonen zijn tegenstrijdig met deze stoornis.²

13.4 PROFIELEN VAN BEGAAFDHEID

In hoofdlijnen is er een aantal ‘profielen’ te ontdekken als je naar deze kinderen kijkt. Uiteraard zijn dit een soort archetypen en zal elk kind daarin anders zijn. Pas dus op voor stereotyperingen. De volgende profielen worden onderscheiden:³

- > De perfectionist

Dit kind doet ‘gewoon’ mee. Het is slim, maar vindt wel aansluiting bij de

groep. De prestaties in de klas zijn prima, maar het kind stelt (te) hoge eisen aan zichzelf. Omdat het slim is, moet het 'alles' weten. Fouten maken mag het kind niet van zichzelf. Het is afhankelijk en past zich aan de groep aan. Het vraagt bevestiging van de leerkracht en gaat risico's uit de weg.

> De betweter

Een heel ander kind is het kind dat graag wil laten zien dat het het beter weet dan de leerkracht: het verbetert de leerkracht voortdurend. Het kan goed discussiëren, komt op voor eigen opvattingen en stelt ook de regels ter discussie. Het kind houdt van competitie, is creatief, eerlijk en direct, maar heeft ook grote stemmingswisselingen en een slechte zelfcontrole. Voor leerkrachten is het soms lastig om niet voortdurend in een discussie met dit kind terecht te komen.

> De ontkenner

Dit is het kind dat ontkent dat het (hoog)begaafd is. Eigenlijk doet dit kind alles om te voorkomen dat zijn hoogbegaafdheid gezien wordt. Het wil zijn zoals alle andere kinderen. Dit kind wil ook liever niet naar een plusklas, het wil geen uitzonderingspositie bekleden. Het zoekt aansluiting binnen de eigen groep. Zelf ziet het absoluut geen meerwaarde in zijn speciale talent. Het gaat dan ook uitdagingen uit de weg.

> De onderpresteerder

Het zorgenkindje onder de hoogbegaafde kinderen is vaak de onderpresteerder. Dit kind doet onregelmatig mee in de klas en maakt taken niet af. Het presteert gemiddeld of minder. Schoolwerk is absoluut niet boeiend. Dit kind is creatief en zoekt de uitdaging buiten school. Het kind is kritisch naar zichzelf, maar ook naar anderen. De onderpresteerder is defensief naar anderen en isoleert zichzelf. Je herkent het vrij makkelijk, omdat de intelligentiescore en de geleverde prestaties absoluut niet met elkaar in overeenstemming zijn. Hoewel het lastig te doorbreken is, moet je als leerkracht proberen het onderpresteren zo snel mogelijk tegen te gaan. Hoe langer een kind in deze rol blijft, hoe moeilijker dit patroon te doorbreken is. Deze onderpresteerders lopen het gevaar drop-outs te worden. Ze volharden vaak in hun slechte werkhouding. In het voortgezet onderwijs duikelen ze van het gymnasium soms wel tot het vmbo.

> Het hoogbegaafde kind met een leerstoornis

Dit is het kind dat vaak niet gesignaleerd wordt. Denk aan een hoogbegaafd kind met bijvoorbeeld dyscalculie of dyslexie, dat door een leerkracht niet als hoogbegaafd aangemerkt wordt. Het is heel belangrijk dat een dergelijk kind gesignaleerd wordt. Het is dubbel frustrerend als je zo slim bent en je zo veel moeite hebt met rekenen of lezen. Dit zorgt ook vaak voor externaliserend probleemgedrag.

> Het zelfstandige kind

Voor de volledigheid nog een type hoogbegaafd kind dat niet voor problemen zorgt. Wij als leerkrachten zorgen juist voor problemen voor dit kind. Het

komt voor dat heel zelfstandige leerlingen niet als hoogbegaafd gezien worden, omdat de leerkracht bij hoogbegaafden vooral aan probleemleerlingen denkt. Het gebeurt echt dat een kind niet voor de plusklas in aanmerking komt, omdat het geen probleemgedrag laat zien. Toch hebben ook deze kinderen passend onderwijs nodig.

13.5 WAT KUN JE DOEN IN JE KLAS?

Er zijn veel lijsten waarmee je hoogbegaafde kinderen zou kunnen herkennen. Houd wel in je achterhoofd dat hoogbegaafdheid een complex fenomeen is, dat je niet zomaar met een checklistje kunt vaststellen. Dit is in ieder geval ook niet de taak van jou als leerkracht. Checklists zijn hooguit te gebruiken als indicatie voor nader onderzoek. Leerkrachten kunnen dus best hun vermoeden uitspreken, als ze menen een hoogbegaafd kind in de klas te hebben. Het is namelijk wel belangrijk om hoogbegaafdheid vroeg te signaleren. Een vaak gebruikte lijst is het DHH: *Digitaal Handelingsprotocol Hoogbegaafdheid*. Dit instrument wordt gebruikt voor signalering, diagnostiek en begeleiding van hoogbegaafde kinderen.

Vooraf bij kleuters is het belangrijk om te zorgen voor allerlei verschillende ontwikkelingsmaterialen. Ook in de rest van de basisschool moeten deze kinderen aanvullende materialen krijgen. Let er daarbij op dat dit materiaal echt anders is en niet meer van hetzelfde.

Gun het kind zijn eigen benadering van de leerstof. Hoogbegaafde kinderen benaderen de stof vaak vanuit het geheel en bekijken vanaf daar hoe de stukjes in elkaar zitten. Ook hebben ze niet altijd de uitgewerkte deelstukjes nodig om het geheel te begrijpen. Probeer aan te sluiten bij hun manier van denken. Als het kind 'alles moet doen wat de groep ook doet' kan het kind de eigen ideeën niet kwijt. Daardoor kan het zijn nieuwsgierigheid voor school verliezen. Gedragsproblemen en onderpresteren liggen dan op de loer.

De leerstof kun je daarom *compacten*.⁴ Door de basisstof verkort aan te bieden, blijft er tijd over voor meer uitdagend werk. Ook het kind versneld door de stof laten gaan en het les geven in plusklassen zijn mogelijkheden die je steeds meer ziet. Veel methodes die nu op de markt zijn, hebben al een compacte leerlijn voor deze kinderen.

Soms zijn leerkrachten bang dat het hoogbegaafde kind stof zal missen als het niet precies hetzelfde doet als de andere kinderen in de klas. Dat is vaak niet waar, want een hoogbegaafd kind heeft niet zoveel herhalingen nodig. Als het toch stof mist, is die zo weer ingehaald. Dit kan trouwens voordelen hebben: hierdoor merkt het kind dat het ook wel eens moeite moet doen om iets te leren

Een andere denkfout die je als leerkracht kunt maken, is deze: 'Als ik de verrijking in het vooruitzicht stel, gaan ze vast hard werken.' Maar kinderen denken daar niet altijd zo over: 'Als ik die opdracht na mijn gewone werk ook nog moet maken, nou, dan werk ik wel iets langzamer, want dan kom ik er niet aan toe.' Onderwijsaanpassingen voor hoogbegaafde leerlingen moeten dus aansluiten bij het niveau

en de interesses van het kind en moeten een meerwaarde vormen op de reguliere leerstof. Deze aanpassingen moeten geïntegreerd worden in de dagelijkse klaswerking en vereisen een gestructureerde planning.⁵ Compacten en verrijken zijn noodzakelijk – doe je dit niet dan zal dit vrijwel zeker tot gedragsproblemen leiden.⁶

13.6 SOCIAAL FUNCTIONEREN

Het kan voor een hoogbegaafd kind heel lastig zijn om te functioneren in een groep met leeftijdgenoten. Het kind begrijpt niet dat anderen hem niet snappen. De sociale intelligentie is vaak op een normaal niveau ontwikkeld, maar cognitief is het kind met heel andere dingen bezig dan zijn klasgenootjes. Die vinden het kind soms raar en laten het links liggen of gaan het pesten.

Uit onderzoek blijkt de leeftijd van vier tot negen jaar het meest problematisch te zijn voor hoogbegaafde kinderen. Dit komt door de verschillen in niveaus van sociale ontwikkeling tussen hoogbegaafde kinderen en hun leeftijdgenoten.

Hoogbegaafde meisjes hebben andere technieken om met (problemen van) hoogbegaafdheid om te gaan en lopen tegen andere problemen aan dan hoogbegaafde jongens. Meisjes verbergen hun bekwaamheden om meer aansluiting te vinden bij andere kinderen. Bij jongens wordt eerder herkend dat ze hoogbegaafd zijn, maar ze lijken vaak jonger dan ze zijn. Als ze geen aansluiting vinden bij leeftijdgenoten met wie ze interesses kunnen delen, kunnen hun schoolprestaties achteruitgaan. Opvallend is dat hoogbegaafde jongens het meest populair zijn, terwijl meisjes het minst populair zijn bij leeftijdgenoten.⁷ Meisjes hebben hierdoor een verhoogd sociaal risico.

Hoogbegaafde kinderen zijn vaak erg gevoelig en snappen soms dingen voor ze worden uitgesproken. Stimuleer het kind om met anderen te spelen en blijf in de buurt om het kind te leren hoe hij moet reageren op lastige momenten. In de klas kun je hoogbegaafdheid ook bespreken: kinderen moeten leren dat elk kind waarde heeft, dus een kind dat hoogbegaafd is net zo goed als een kind met ADHD.

13.6.1 FAALANGST

Ook een hoogbegaafd kind kan last krijgen van faalangst. Iedereen die iets tegenkomt wat hij nog niet kent, kan onzeker reageren. Hoe je reageert op een nieuwe situatie, is afhankelijk van ervaringen die je al eerder in je leven hebt opgedaan. Zo kun je, vertrouwend op je eigen kunnen, de uitdaging aangaan. Als een kind heel perfectionistisch is, kan dat ervoor zorgen dat het niet aan taken begint of ze niet afmaakt/inlevert. Het perfectionisme leidt tot faalangst. Als leerkracht moet je deze kinderen leren om redelijke eisen aan zichzelf te stellen. Ook moet je ze veel bevestiging geven van hun eigen kunnen door feedback te geven op de inspanningen die ze verrichten. Ze moeten leren omgaan met fouten en teleurstellingen.

13.7 SAMENVATTING

- > Het is belangrijk hoogbegaafdheid vroeg te signaleren. Een mogelijk instrument is het *Digitaal Handelingsprotocol Hoogbegaafdheid* (DHH, te vinden op <http://www.dhh-po.nl>).
- > Kinderen die hoogbegaafd blijken, zijn gebaat bij het compacten van de methodestof, verrijking en vooral verdieping.
- > Laat deze kinderen een aantal keren per week in een speciale plusklas les krijgen, samen met andere getalenteerde denkers.
- > Sta deze kinderen een andere manier van leren toe en vermijd leren volgens routines en herhaling. Als de leeromgeving wordt aangepast, voorkom je gedragsproblemen.
- > Steun het kind in sociale situaties. Vaak zijn deze kinderen cognitief wel verder, maar sociaal niet altijd.
- > Wees alert op pestgedrag: kinderen die hoogbegaafd zijn, vallen snel buiten de groep.
- > Geef de perfectionist veel positieve feedback. Leer hem dat fouten maken mag.
- > Wees tolerant voor het 'ik weet het beter dan de leerkracht'-gedrag, ga geen machtsstrijd aan. Sta de non-conformiteit van het kind toe en probeer het kind te leren hoe anderen dit gedrag vinden.
- > Het kind dat zijn hoogbegaafdheid ontkent, moet leren dat hij mag zijn zoals hij is. Dit vergt in de klas een goed klimaat.
- > De onderpresteerder heeft een leerkracht nodig waar hij voor werkt. Een leerkracht dus waar het goed mee klikt en die veel over de zin en onzin van werk en leren kan praten.
- > Niet aanpassen van leerstof en geen begrip hebben voor de andere manier van denken van deze kinderen houden het risico op gedragsproblemen in. Ook een hoogbegaafd kind wil gezien worden.

Ik ben Arja Kerpel (specialist hoogbegaafdheid) zeer erkentelijk voor haar deskundige blik op dit hoofdstuk en de door haar gedane aanbevelingen.